

TOM PHILLIPS

OAMENII

SCURTĂ ISTORIE

DESPRE CUM

AM STRICAT TOTUL

Traducere din engleză de
Corina-Mihaela Tudose
și **Alexandra Fusoi**

Cuprins

<i>Prolog. Zorii încurcăturilor noastre.....</i>	9
1. De ce e tâmpit creierul tău.....	19
2. Drăguț mediul ăsta înconjurător	42
3. Viața răzbește întotdeauna	65
4. Urmează-ți liderul	85
5. Puterea poporului	113
6. Războiul. La ce e bun?	130
7. Petrecerea superdistractivă a colonialismului	155
8. Diplomatia pentru tonți și/sau actuali președinți	196
9. Și tehnologia are partea ei proastă.....	220
10. Scurtă istorie a lucrurilor care ne-au luat prin surprindere	254
<i>Epilog. Cum ne facem praf viitorul</i>	267
<i>Multumiri</i>	277
<i>Lecturi suplimentare.....</i>	279
<i>Surse fotografie</i>	281
<i>Despre autor</i>	282

convinși. De fapt, au spus: „Neah, frate, motivul pentru care are oasele rupte este că asta se întâmplă cu oasele care stau îngropate în pământ 3,2 milioane de ani”. (Parafrazez un pic aici.)

Deci... a căzut Lucy din copac? Poate. Ba chiar probabil. Din multe puncte de vedere, asta-i ideea cărții: avem un dar incredibil al deducției științifice și, totuși, s-ar putea să greşim. Poți fi lider mondial în domeniul tău, să ai cele mai bune rezultate din întreaga ta carieră, să publici în cea mai prestigioasă revistă de specialitate din lume un studiu revoluționar care să îmbine progrese uluitoare în paleontologie și fizică, informatică și medicină generală, medicină legală și geologie, care să ne ofere o deschidere fără precedent către o epocă de acum milioane de ani... și tot rîști să vină cineva și să spună: „Ha, ha, nu, greșit”.

Tocmai când crezi că ai rezolvat problema, va lovi spectrul veșnic la pândă al eșecului.

Să nu uităm de Sigurd cel Mare.

De ce e tâmpit creierul tău

Ființele umane au început să facă praf lucrurile acum 70000 de ani.

Atunci au început strămoșii noștri să migreze din Africa și să se răspândească pe glob — întâi în Asia și, ceva mai târziu, în Europa. Motivul pentru care mulți oameni erau atunci mai degrabă nemulțumiți din cauza asta este că specia noastră, *Homo sapiens*, nu era singura de pe planetă; nici pe departe. Numărul exact al celorlalte specii umane care hoinăreau prin preajmă la vremea aceea încă mai face obiectul unor oarecare dezbateri. Când ieși fragmente de schelet sau de ADN și încerci să-ți dai seama exact ce înseamnă specie separată sau subspecie sau doar o variantă puțin neobișnuită a aceleiași specii, povestea devine complicată. (Este și modul ideal de a stârni o controversă dacă te trezești la un moment dat într-un grup de paleoantropologi și ai ceva timp de pierdut.) Dar, oricum ai clasifica specile, pe planetă se mai aflau pe atunci cel puțin încă alte câteva tipuri de umanoizi, dintre care cel mai cunoscut rămâne *Homo neanderthalensis* — sau, cum este mai cunoscut, Omul de Neanderthal. Rezultat al migrațiilor anterioare din Africa, oamenii de Neanderthal trăiau de cel puțin 100000 de ani în mare parte a Europei și în zone întinse din Asia și o duceau destul de bine.

Din păcate pentru ei, la numai câteva zeci de mii de ani după ce strămoșii noștri își făceau apariția neanunțăți pe scena istoriei — cam cât ai clipi din ochi, în termeni evoluționisti —, neanderthalienii și toate celelalte rude ale noastre dispăruseră de pe fața Pământului. După un model care se va împământeni rapid în istoria umanității, imediat ce apărem noi în peisaj, se alege praful de toată zona. La numai câteva mii de ani după ce s-au mutat oamenii moderni în regiune, omul de Neanderthal a început să dispară din catalogul de fosile, lăsând în urmă numai câteva gene fantomatice care încă ne mai bântuie ADN-ul. (A existat în mod cert un proces de încrucișare între neanderthalieni și intrușii care-i înlocuiau; de exemplu, dacă aveți ascendență europeană sau asiatică există o sansă destul de mare să aveți între 1 și 4% din ADN de origine neanderthaliană.)

Cum și de ce anume am supraviețuit noi în timp ce verii noștri se îndreptau cu viteză spre orașul dispărărilor din istorie este alt subiect de dezbatere. De fapt, multe dintre cele mai probabile explicații sunt teme care se tot ivesc în această carte. Poate că i-am exterminat din greșeala pe oamenii de Neanderthal aducând cu noi, în cursul migrației, boli la care organismul lor nu avea rezistență necesară. (O mare parte din istoria umanității este în realitate istoria bolilor cu care ne-am pricopsit în călătoriile noastre și pe care ni le-am transmis apoi unii altora.) Poate că am avut noroc de un climat schimbător la care am fost mai bine pregătiți să ne adaptăm; dovezile arată că strămoșii noștri trăiau în grupuri sociale mai mari, comunicau și făceau schimburi pe areale mult mai largi decât neanderthalienii mai izolați și mai mototoli, ceea-

ce înseamnă că puteau avea acces la mai multe resurse în cazul unor valuri de frig.

Sau poate că pur și simplu i-am asasinat, pentru că, hei, cu asta ne ocupăm noi.

După toate probabilitățile, nu există o singură explicație clară, pentru că nu aşa merge treaba de obicei. Dar multe dintre cele mai plauzibile explicații au ceva în comun — creierul nostru și felul în care îl folosim. Nu putem reduce totul la ideea că „noi eram deștepti și ei nu”, pentru că oamenii de Neanderthal nu erau tonții împiedicați din stereotipul popular. Aveau creierul la fel de mare ca al nostru, își confectionau unelte, foloseau focul, realizau obiecte de artă abstractă și bijuterii în Europa cu zeci de mii de ani înainte să apară *Homo sapiens* și să înceapă să gentrifice⁵ totul. Cu toate acestea, majoritatea avantajelor plauzibile pe care le aveau strămoșii noștri în fața verilor lor de Neanderthal au legătură cu modul nostru de gândire, indiferent dacă acesta provine din adaptabilitatea noastră la mediu, uneltele mai avansate, structurile sociale mai complexe sau modalitățile de comunicare în interiorul grupurilor și între acestea.

Felul în care gândesc oamenii are ceva care ne face speciali. Adică, e evident. Se află chiar în denumirea speciei noastre: *Homo sapiens* înseamnă în latină „om înțelept”. (Să fim sinceri, modestia nu s-a numărat niciodată printre trăsăturile definitorii ale speciei noastre.)

Și, în apărarea ego-ului nostru, creierul uman este o mașinărie cu adevarat remarcabilă. Putem identifica tipare

⁵ Proces prin care o zonă urbană locuită de persoane din păturile sărace devine zonă cu locuitori din clasa mijlocie, care cumpără și refac treptat casele. (N.r.)

în mediul în care trăim și, pe baza lor, putem face supozitii avizate despre felul cum merg lucrurile, creând un model mental complex al lumii, care include mai multe decât putem vedea cu ochiul liber. Apoi putem construi pe baza acestuia pentru a face salturi de imagineație: reușim să preconizăm schimbări care să ne îmbunătățească viața. Ne putem împărtăși aceste idei cu semenii noștri, în aşa fel încât și alții să le poată aduce îmbunătățiri la care noi nu ne-am fi gândit, transformând cunoștințele și invențiile într-un efort comun care trece de la o generație la alta. După aceea, avem capacitatea de a-i convinge pe alții să lucreze împreună pentru a duce la îndeplinire un plan care a existat la un moment dat numai în imaginea noastră, ca să obținem progrese pe care niciunul dintre noi nu le-ar fi putut realiza pe cont propriu. Și apoi repetăm acest lucru de multe ori, în sute de mii de variante diferite, din nou și din nou, și ceea ce odată era doar o inovație fantezistă se transformă în tradiție și dă naștere altor inovații, până când te trezești că ai ceva căruia îi spui „cultură” sau „societate”.

Hai să o luăm altfel: primul pas este să bagi de seamă că obiectele rotunde se rostogolesc pe deal mai ușor decât cele masive și colțuroase. Al doilea este să înțelegi că dacă folosești o unealtă cu care cioplești ceva și dai aceluia ceva o formă rotundă, se va rostogoli mai ușor. Pasul al treilea e să-i arăți prietenului tău chestiile rotunde care se rostogolesc, după care el să vină cu sugestia să pună patru obiecte la un loc ca să facă o căruță. Al patrulea pas este construcția unui parc de șarete rituale, astfel ca lumea să poată înțelege mai bine splendoarea domniei tale binevoitoare și totuși neîndurătoare. Iar al cincilea

De ce e tâmpit creierul tău

pas e să te plimbi pe autostrada A10 într-un Vauxhall Insignia, ascultând o compilație de hituri soft rock clasice, în timp ce faci semne obscene în direcția unui camion Eddie Stobart⁶.

(NOTĂ IMPORTANTĂ DE DRAGUL PEDANTERIEI: aceasta este o descriere schematică extrem de inexactă a inventarii roții. De fapt, roțile au fost inventate surprinzător de târziu în cursa vremurilor, mult după ce civilizația trăise bine mersi de pe o zi pe alta și fără ele timp de mii de ani. Prima roată consemnată în istoria arheologiei, care apare acum vreo 5 500 de ani în Mesopotamia, nici măcar nu era folosită pentru transport: era o roată de olărit. Se pare că au mai trecut câteva sute de ani până să aibă cineva ideea genială să răstoarne pe o parte roțile de olărit și să le folosească pentru a transporta lucruri de colo până colo, începând astfel un proces care avea să ducă în cele din urmă la Jeremy Clarkson⁷. Prezint scuze expertilor în evoluția roții ofensati de paragraful anterior, care a avut doar scopuri ilustrative.)

Dar, deși creierul omenesc este remarcabil, funcționează și extrem de bizar și are o predispozitie să ia razna în cele mai proaste momente cu puțință. Avem obiceiul să facem alegeri nefericite, credem în chestii ridicolе, ignorăm dovezile pe care le avem în fața ochilor și ne

⁶ Stobart Group Ltd — companie britanică de infrastructură și transporturi înființată de Edward Stobart în 1976 și ale cărei camioane primesc, în mod tradițional, nume de femei. (N.r.)

⁷ Jeremy Charles Robert Clarkson (născut în 1960) este un om de televiziune britanic, ziarist și scriitor, specializat în domeniul automobilistic. Este cunoscut pentru emisiunea *Top Gear* de la BBC, pe care a prezentat-o împreună cu Richard Hammond și James May din 2002 până în martie 2015. (N.r.)

facem planuri care nu au niciun pic de noimă. Mintea noastră este capabilă să conceapă concerte, orașe și teoria relativității, dar în același timp se pare că suntem incapabili să decidem ce tip de chipsuri vrem să cumpărăm fără cinci minute de deliberări dureroase.

Cum de felul nostru unic de a gândi ne-a permis să modelăm incredibil lumea după dorințele noastre, și, în același timp, să luăm cele mai proaste decizii cu putință, chiar dacă este evident că sunt niște idei foarte proaste? Pe scurt: cum de suntem capabili să trimitem oameni pe Lună și totuși să expediem mesaje penibile fostului nostru partener? Totul se reduce la modul în care a evoluat creierul nostru.

Ideea e că evoluția, ca proces, nu este o chestie deșteaptă — dar măcar este tâmpită într-un mod foarte statornic. Din punctul ei de vedere pare să conteze numai să supraviețuiești, suficient de mult timp pentru ca genele tale să se transmită generației următoare, celor 1000 de modalități de a muri în chinuri groaznice care pândesc la fiecare colț. Dacă reușești, și-ai făcut treaba. Dacă nu, ghinion. Ceea ce înseamnă că evoluția nu face de fapt previziuni. Dacă o anumită trăsătură îți oferă un avantaj *în momentul asta*, va fi selectată, indiferent dacă decizia o să-i încarce pe stră-stră-stră-stră-stră-strănepoetii tăi cu ceva jalnic de învechit. În același timp, nu dă doi bani nici pe preștiință — n-are nicio importanță dacă spui „Ah, trăsătura asta ne cam încurcă acum, dar o să le prindă numai bine descendenților mei peste un milion de ani, credeți-mă pe cuvânt“. Evoluția obține rezultate nu planificând în avans, ci mai degrabă azvârlind într-o lume periculoasă și neînertătoare un număr ridicol de mare de

De ce e tâmpit creierul tău

organisme flămânde și excitate și văzând cine dă greș cel mai puțin.

Asta înseamnă că, în realitate, creierul nu este rezultatul unui proces de proiectaremeticulos, al căruia scop este crearea celor mai performante mașinării de gândit; în loc de asta, este o adunătură dezordonată de șmecherii, cârpăceli și scurtături datorită cărora strămoșii noștri îndepărtați au fost cu 2% mai pricepuți la găsirea hranei sau cu 3% mai eficienți în procesul de comunicare a mesajului „La dracu‘, ai grija‘, e un leu în spatele tău“.

ACESTE SCURTĂTURI MENTALE (SE NUMESC „EURISTICĂ“, dacă vreți să folosim termeni tehnici) sunt absolut necesare pentru supraviețuire, interacțiunea cu ceilalți și pentru a învăța din propriile experiențe: nu poți să stai și să înțelegi tot ce ai de făcut plecând de la primele principii. N-am fi ajuns nicăieri ca specie dacă ar fi trebuit să realizăm echivalentul unui studiu clinic randomizat pe scară largă, cu grup de control, de fiecare dată când voi am să evităm situația în care suntem șocați că soarele răsare dimineața. Pentru creier, e mult mai logic să zică, după ce ai văzut răsăritul de câteva ori, „A, da, soarele răsare“. La fel, când cineva îți spune că după ce a mâncat niște fructe violet din tufișul de lângă lac s-a simțit foarte rău, probabil că e mai bine să-l crezi pe cuvânt și să nu încerci și tu.

Dar tot de aici încep și problemele. Pe cât sunt de utile, scurtăturile noastre mentale (ca toate scurtăturile) ne vor duce uneori pe căi greșite. și într-o lume în care problemele cu care ne confruntăm sunt mult mai complexe decât „ar trebui oare să mânânc fructele din tufiș sau nu?“, o fac *adesea*. Ca s-o spun pe șleau, o bună parte

din timp creierul nostru (și al meu și practic al oricui) este deosebit de tâmpit.

Pentru început, e vorba de abilitatea aceea a noastră de a identifica modele. Problema este că mintea noastră e atât de fascinată să descopere tipare, încât începe să le vadă la tot pasul — chiar și acolo unde nu există. Asta nu-i o problemă uriașă dacă e vorba doar să arăți spre cerul înstelat și să zici „oooo... ia uite, o vulpe care fugărește o lamă“. Dar dacă modelul imaginar pe care îl vedem e ceva de genul „majoritatea crimelor sunt comise de un anumit grup etnic“, atunci... ei bine, asta chiar e o problemă serioasă.

Există o mulțime de termeni pentru acest tip de identificare defectuoasă a modelelor — cum ar fi „corelație iluzorie“ și „iluzia grupării“. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, mulți locuitori ai Londrei erau convinși că rachetele germane V-1 și V-2 (o nouă tehnologie deja destul de însăpătătoare) cădeau în sectoare bine delimitate — făcându-i pe londonezi să se adăpostească în zone ale orașului chipurile mai sigure sau să presupună că unele cartiere aparent cruce de atacuri adăposteau spioni germani. Acest lucru s-a dovedit suficient de îngrijorător ca să determine guvernul britanic să apeleze la un statistician pe nume R.D. Clarke ca să verifice dacă este adevărat.

Concluzia lui? „Sectoarele“ nu erau decât o iluzie a minților noastre care ne jucau feste, fantomele iluzorii ale identificării de tipare. Nemții nu realizaseră niciun progres dramatic în domeniul tehnologiei ghidării rachetelor, iar Clerkenwell nu era un focar de agenți secrete ai Wehrmacht-ului; rachetele erau lansate complet la

De ce e tâmpit creierul tău

întâmplare în direcția orașului. Lumea vedea tipare numai pentru că aşa se comportă creierul nostru.

Chiar și profesioniștii competenți pot cădea victime acestor tipuri de iluzii. De exemplu, mulți angajați în domeniul medical vă vor spune cu siguranță că luna plină duce invariabil la o noapte grea la Urgențe — buluc de pacienți, răni ciudate și comportamente psihotice. Singura problemă este că au fost făcute studii și din rezultatele acestora reiese că pur și simplu nu e adevărat: nu există nicio legătură între fazele lunii și gradul de aglomerare a camerelor de gardă. Cu toate astea, o mulțime de profesioniști talentați și experimentați sunt gata să pună mâna în foc că există o legătură.

De ce? Ei bine, credința asta nu vine chiar din neant. Ideea că Luna determină un comportament ciudat ne dă târcoale de secole. Aici își are originea cuvântul „lunatic“; de aceea avem o mitologie despre vârcolaci. (Ar putea avea o legătură și cu presupusa corelație dintre fazele lunii și ciclul menstrual al femeilor.) Și chestia e că s-ar putea să fi existat cândva un sămbure de adevăr! Înainte de inventarea iluminatului artificial — în special a celui stradal —, lumina lunii avea un efect mult mai mare asupra vieții oamenilor. Există o teorie care sugerează că vagabonzi care se adăposteau în stradă nu puteau dormi din cauza luminii lunii, iar lipsa de somn le exacerbă toate problemele de sănătate mintală. (Pentru că îmi plac teoriile care implică berea, aş propune și o explicație alternativă: probabil că oamenii se îmbătau mai tare în serile în care știau că o să vadă pe unde merg și își făcea mai puține griji că se rătăcesc, că sunt jefuiți sau că se împiedică și-si găsesc obștescul sfârșit în vreun sănț.)

Indiferent de unde vine, ideea s-a împărtășit demult în cultură. Și odată ce ți s-a spus că luna plină înseamnă noaptea nebunilor, e mult mai probabil să-ți aduci aminte de toate dățile când aşa s-a și întâmplat — și să uiți dățile când n-a fost aşa. Fără să vrea, creierul a creat un model din ceva aleatoriu.

Repet, este vorba despre scurtăturile acelea mentale pe care le folosește creierul. Două dintre principalele scurtături sunt „euristica ancorării” și „euristica accesibilității” și amândouă sunt surse constante de neplăceri.

Ancorarea înseamnă că, atunci când îți faci o părere despre ceva, mai ales când nu prea ai o bază de la care să pleci, ești influențat în mod disproportional de prima informație pe care o auzi. De exemplu, imaginează-ți că ți se cere să estimezi cât costă ceva, într-o situație în care e puțin probabil să ai cunoștințele necesare să emiți o judecată bine avizată — să spunem că e vorba despre o casă pe care ai văzut-o într-o poză. (Notă pentru generația anilor 1980–2000: casele sunt chestiile alea mari făcute din cărămidă pe care n-o să vă permiteți niciodată să le cumpărați.) Fără alte informații la dispoziție, probabil că o să privești imaginea, o să îți faci o idee aproximativă despre cât de pretențioasă e și o să spui ceva la nimereală. Dar presupunerea ta s-ar putea să fie distorsionată dramatic dacă ți s-a sugerat încă de la început o cifră — de exemplu, într-o întrebare anterioară de genul „Crezi că această casă valorează mai mult sau mai puțin de 400000 de lire?”. Acum, e important să înțelegem că această întrebare nu ți-a oferit nicio informație relevantă (doar nu ți s-a spus, să zicem, cu cât s-au vândut în ultima vreme alte proprietăți în zonă). Și cu toate astea, oamenii cărora li s-a sugerat

o sumă de 600000 lire vor ajunge să estimeze, în medie, o valoare mult mai mare decât cei cărora li s-a sugerat suma de 200000 de lire. Chiar dacă întrebarea premergătoare nu oferă nicio informație, tot îți afectează raționamentul, pentru că ți s-a oferit o „ancoră” — creierul o preia ca punct de pornire pentru a realiza estimarea și face ajustări pornind de acolo.

Și facem acest lucru într-o măsură ridicolă: informația pe care o folosim ca ancoră poate fi în mod evident la fel de nefolositoare ca un număr generat aleatoriu, iar creierul nostru tot se va fixa pe ea și ne va încina decizia în direcția ei. Acest lucru poate deveni sincer îngrijorător; în cartea *Thinking, Fast and Slow*, Daniel Kahneman dă exemplul unui experiment făcut în 2006 pe un grup de judecători germani cu multă experiență, cărora li s-au dat detalii din dosarul unei femei care fusese găsită vinovată pentru furt din magazin. După aceea li s-a cerut să arunce o pereche de zaruri care fuseseră măsluite (ceea ce ei nu știau) ca să cadă astfel încât punctajul total să fie numai 3 sau 9. Apoi au fost întrebată dacă sentința ar trebui să fie mai mare sau mai mică decât numărul de luni indicat de zaruri, iar la final li s-a cerut să facă recomandarea cea mai potrivită privind durata sentinței.

Vă puteți imagina, mai mult sau mai puțin, rezultatul: judecătorii care au obținut la aruncarea cu zarul cifra mai mare au condamnat femeia la detenție pentru o perioadă de timp mai lungă decât cei care au obținut un număr mai mic. În medie, dacă sentința ar fi fost dată de zar, femeia ar fi trebuit să petreacă în închisoare cu trei luni mai mult. Nu e ceva încurajator.